

**Сімейне виховання у науковій спадщині зарубіжних учених
кінця XIX – початку XX століття**

**Семейное воспитание в научном наследии зарубежных
ученых конца XIX – начала XX века**

**Her upbringing in a scientific heritage of foreign scientists in the end XIX -
beginning of the twentieth century**

У статті висвітлено проблеми сімейного виховання в певні історичні періоди її розвитку.

Ключові слова: сім'я, проблеми виховання, метод, напрям, характер, виховання, життєві цінності, теорія та практика виховання дітей.

The article describes the problems of family care in certain historical periods of its development.

Key words: family, problems of education, method, direction, character education, life values, theory and practice of parenting.

В статье отражены проблемы семейного воспитания в определенные исторические периоды ее развития.

Ключевые слова: семья, проблемы воспитания, метод, направление, характер, воспитание, жизненные ценности, теория и практика воспитания детей.

Сім'я є досить складним багатовимірним соціальним утворенням. Вона відіграла, відіграє і буде відігравати важливу роль в історії розвитку людського суспільства.

Проблеми сім'ї, шлюбу, функції, її моделі, теоретичні основи виховання дітей у сім'ї розкриваються в працях із психології, соціології, антропології, філософії, біології, культурології, історії педагогіки і дають змогу

обґрунтувати становлення цілісних концепцій сімейного виховання в певні історичні періоди.

Відповідно до нашого дослідження зазначаємо, що виокремлення сімейного виховання в самостійний напрям педагогічної науки пов'язане з ХІХ століттям. У цей період вчені обґрунтовують концептуальні положення сімейного виховання, які поєднали в собі дослідження проблем: дослідження загального дитячого розвитку у поєднанні з природознавством і медициною, а також етнографічні дослідження дитинства і мови. Їх загальну характеристику у вітчизняній педагогіці подав відомий російський учений П. Каптерев: «Є. І. Конрад у своїй книзі «Сповідь матері» подає поглиблене повідомлення про те, як вона виховувала своїх дітей, що вона мислила і передчувала за 12 років їх виховання, як вона помилялась у своїх педагогічних заходах і як виправляла їх. І. Сікорський у 1884 році опублікував книгу під назвою «Виховання у віці першого дитинства». Ця книга, включає в себе опис розвитку дитини від народження до трьох-чотирьох років. Є. Водовозова у праці «Розумовий та моральний розвиток дітей з першої появи свідомості до дошкільного віку» подає опис з історії сімейного виховання ХVІ, ХVІІ та ХVІІІ ст. у Росії, докладно описує сімейне виховання в першій половині ХІХ ст. та 60-ті-70-ті роки минулого століття» [1, с. 131].

П. Каптереву належить вирішальна роль у становленні теорії і практики виховання дітей у сім'ї кінця ХІХ – початку ХХ століття («Труднощі сімейного виховання» (1892), «Педагогічні курси для матерів та нянь» (1893), «Батьки і діти» (1897), «Із історії морального розвитку дітей» (1897), «Відповідальність батьків перед дітьми» (1901), «Завдання й основи сімейного виховання» (1913), «Початкове виховання» (1915)). П. Каптерев на основі принципу гуманізму, враховуючи досягнення педагогічної антропології (К. Ушинський), обґрунтував основні теоретичні положення власної концепції сімейної педагогіки, яку російський учений О. Гранкін,

дослідник його спадщини, визначив як «антрополого-гуманістична концепція сімейного виховання».

Загалом, концепції сімейного виховання в цей період, на нашу думку, обґрунтовуються під впливом об'єктивних чинників:

1. розробки ідеї розвитку в біології;
2. появи експериментальної педагогіки і розробки об'єктивних методів дослідження;
3. вимоги практичного поєднання суспільного і сімейного виховання;
4. важливістю зв'язку між педагогікою і психологією.

Що стосується важливості зв'язку між психологією і педагогікою, то тут доречно виокремити працю К. Ушинського "Людина як предмет виховання" (1867), в якій він писав: "Якщо педагогіка хоче виховати людину у всіх стосунках, то вона перш за все пізнає його також у всіх стосунках", для того, щоб правильно виховувати як вдома, так і в школі, необхідно зрозуміти закономірності психічного розвитку дитини, насамперед морального. Для цього необхідно дослідити вплив на дітей таких створених народом форм культури, як мова, релігія, право і мистецтво [10].

Завдання обґрунтування можливості зв'язку між психологією і педагогікою постали перед ученими всередині XIX століття у зв'язку з розвитком загального навчання. До батьків, учителів на основі наукових досліджень необхідно було донести об'єктивні рекомендації щодо підготовки дітей до школи, коли, в якому віці і в якій послідовності, через які форми взаємодії можна ефективно навчати кожну дитину, а також, які методи, прийоми найбільш адекватні для дітей певного віку.

Ці вимоги визначили і коло проблем, які розв'язували вчені того часу. В більшості досліджень, обґрунтовувалися рушійні сили й етапи пізнавального розвитку, тоді як розвиток спілкування або особистісних якостей дітей майже не досліджувався. Водночас проводяться теоретичні дослідження, на основі вивчення практики виховання дітей у сім'ї.

Сімейне виховання знайшло свій розвиток завдяки розвитку біології і, насамперед, теорії еволюції Ч. Дарвіна. Відкриття цієї теорії фактично вплинуло на психолого-педагогічні основи виховання дітей у сім'ї [3].

Це привело до появи такого метода дослідження як генетичний, і виокремлення в соціології сім'ї, в педагогіці сім'ї еволюційного періоду.

Перш за все еволюційний підхід знайшов відображення в концепціях англійських філософів О. Бена ("Відчуття і інтелект" (1855), "Еволюція і воля" (1859) і Т. Спенсера ("Основи психології" (1870 – 1872)) [9].

Великий вплив на формування генетичного підходу в психолого-педагогічних дослідженнях мали праці відомого російського психолога і фізіолога І. Сеченова ("Рефлексія головного мозку" (1863), "Элементы мысли" (1873)). Спираючись на "антропологічний принцип", за яким людина – "цілісна тілесно-духовна істота", ним було розроблено вчення про поведінку як рефлекторну за природою активну взаємодією із зовнішнім середовищем. І. Сеченов довів, що психічний розвиток відбувається шляхом інтеріоризації, т. т. зовнішні дії переходять у внутрішні, котрі в подальшому автоматизуються й утворюють психічні якості людини. Так, думка є інтеріоризацією стосунків між предметами, а самооцінка – інтеріоризація норм поведінки [7; 8].

Розробивши власну теорію рефлексу, І. Сеченов відстоював позицію, що знаючи закони, за якими формуються рефлекси, можна задавати такі зразки для поведінки, за якими дитина просто не зможе поводити себе аморально, порушувати норми людської моралі. Ці закони дають змогу вихователям спрямувати діяльність дитини на засвоєння основ наук, на корисну діяльність, і таким чином спрямувати виховання на формування і розвиток особистості.

Теорія І. Сеченова, особливо його теорія інтеріоризації психічних процесів, мала великий вплив на розвиток дитячої психології, розробку теоретичних засад виховання дітей.

На нашу думку, вона також вплинула на концепцію Виготського і, насамперед, на його концепцію сімейного виховання, в якій чітко прослідковуються положення про те, що розвиток моральної свідомості дитини відбувається паралельно з його розумовим розвитком.

Певний вплив на обґрунтування концепції сімейного виховання мали праці вчених, які вибудовували своє вчення на основі психолого-педагогічного аспекту створення культури в різних народах. Слід зазначити, що до таких авторів належить відомий психолог, філософ В. Вундт. У праці "Психологія народів" (1900 – 1920) на основі багатого матеріалу з етнографії, історії мови, антропології він висловив думку, що аналізом дослідження питань виховання різних народів може бути аналіз продуктів його творчої діяльності: мова, казка, легенда, релігія й інші предмети культури. Ці положення знайшли подальший розвиток у працях з етнопедагогіки М. Міда, В. Волкова, М. Стельмаховича і дали змогу розкрити особливості сімейного виховання в різних народів [2].

Суттєвим у формуванні концепції сімейного виховання були праці англійського психолога Ф. Гальтона (1822 – 1911), який провідну роль в розвитку дитини надавав спадковості. Його дослідження та теоретичні обґрунтування привели до висновку, що різниця між індивідами як тілесного, так і психологічного порядку може бути помітна тільки через учення про спадковість. Усі інші чинники (виховання, перебування в певному середовищі) суттєвого значення не мають. У праці "Спадкоємний геній" (1869) під впливом дарвінізму Ф. Гальтон зробив статистичний аналіз значної кількості біографічних чинників і переконував, що всі відхилення, все позитивне в поведінці людини визначає спадковість. Він досить широко використовував біографічний метод дослідження, який і на сьогодні є досить важливим для вивчення питань сімейного виховання. Так, вивчивши і опрацювавши широке коло автобіографічного матеріалу відомих особистостей Англії, він стверджував, що висока обдарованість залежить, з якого роду походить дитина. При цьому доводив, що, наприклад, із чотирьох

– особливо талановитою є одна дитина. Необхідно виокремити і такий запроваджений Ф. Гальтоном метод, як метод анкетування. Він розіслав ученим ґрунтовну анкету, за матеріалами якої була написана монографія "Англійські люди науки: їх природа і виховання" (1874). У цій праці він також доводив, що вирішальну роль у розвитку здібностей до наукової діяльності відіграє спадковість. Він вважав, що вплив зовнішніх умов і виховання не є досить суттєвим, а навіть і шкідливим. У процесі досліджень з проблем індивідуальних відмінностей, з питань про походження розумових якостей Ф. Гальтон прагнув обґрунтувати ідею про необхідність відбору найбільш пристосованих до життя людей. Що стосується предмету нашого дослідження, то необхідно звернути увагу на наступне: покращити рід людський можна через укладання відповідних шлюбів, утворення зразкової сім'ї і через декілька поколінь народжуються особливо талановиті діти. Цей напрям, який він назвав євгенікою, у подальшому мав використовуватися для відбору особливо талановитих. Зрозуміло, що це була просто антигуманна ідея. Хоча Ф. Гальтон писав, що "це не соціальна проблема, все його вчення досить є важливим для медицини і психології з питань урахування спадковості при розвитку індивіда".

Дослідження вченого не були досконалими, мали певні протиріччя, але вони дали змогу подальшому розвитку дитячої психології, педагогіки, вивчення питань сімейного виховання. Зокрема, до широкого використання при вивченні питань теорії і практики виховання дітей у сім'ї таких методів дослідження, як використання математичних, насамперед статистичних методів обробки результатів дослідження широкого застосування біографічних і анкетування, а також тестування.

Великий вплив на обґрунтування концепції сімейного виховання на початку ХХ століття мав розвиток педології – науки про дитину, творцем якої є американський психолог Г. Холл (1846 – 1924).

Г. Холл був переконаний, що педологія – комплексна наука про дитину, в основі якої лежить ідея педоцентризму, тобто ідея про те, що дитина є

центром для дослідження багатьох професіоналів – педагогів, психологів, біологів, педіатрів, антропологів, соціологів та інших спеціалістів. Із усіх цих наук в педологію входить та частина, яка вивчає дитину. Таким чином, педологія об'єднує всі галузі знань, пов'язані з дослідженням дитини. Ця норма знайшла досить швидке поширення і була визнана у світі майже до середини ХХ століття, оскільки педологія розвивала комплексний підхід до дослідження дитини. Її популярність пояснювалась насамперед тим, що вона була орієнтована на практику. На порядок денний постало питання про здоров'я дітей, їх психічні якості, соціальний статус, психолого-педагогічну освіту батьків. Саме ці завдання і розв'язувала педологія, об'єднуючи дослідження проблем дитини на засадах комплексності. Такий підхід до вивчення дитини був досить актуальним і багато вчених А. Залкінд, О. Залужний працювало в руслі педології.

До основних теорій дитячого розвитку, які мали безпосередній вплив на розвиток теорії і практики виховання дітей у сім'ї, відносимо і наукові положення, обґрунтовані М. Монтесорі (1870 – 1952).

Вона розкрила систему вправ, які сприяють інтелектуальному розвитку дітей дошкільного віку. Основою цієї системи, яка сьогодні є досить поширеною і в Україні, і в усьому світі є тренування відчуття як основних елементів мислення, усвідомлення й інтеграція котрих сприяє пізнавальному розвитку дітей. Окремі положення свого вчення М. Монтесорі адресувала і батькам [6].

Помітний вплив на розвиток теорії сімейного виховання мали праці відомого американського етнопсихолога, етнографа і соціолога М. Мід (1901 – 1978). Основну увагу в своїх працях вона приділяла питанням соціалізації дітей загалом, так і в сім'ї в різних культурах зокрема. Об'єктом її вивчення були не сучасне, а традиційне суспільство, традиційна, замкнена культура, яка збереглася в окремих районах Полінезії і Латинської Америки. В своїх працях "Взросление на Самоа" (1928), "Як ростуть в Новій Гвінеї" (1930), "Стать і темперамент у трьох примітивних суспільствах" (1935),

"Дослідження національного характеру" (1951), "Культура і наступність" (1970) вона досліджувала ціле коло питань – від розвитку статевої ідентифікації і особливостей дитячого – батьківських стосунків до структури національного характеру і причин конфліктів між різними поколіннями. Доводячи провідну роль соціокультурних чинників у вихованні і розвитку дітей, М. Мід на прикладі різних культур показала, що виховання дитини залежить насамперед від культурних традицій цього народу, від використання національних форм і методів виховання і навчання дітей, домінуючого стилю спілкування в сім'ї [4; 5].

Значну увагу М. Мід приділила питанням формування національного характеру, етичних і статевих стандартів поведінки, взаємостосунків між різними поколіннями. Всі ці складові вона розглянула в контексті дослідження механізму передачі культурних цінностей від покоління до покоління, що є провідним першочерговим завданням сімейного виховання. У праці "Культура і наступність" (1970), аналізуючи причини студентських заворушень в Америці у 60- рр. ХХ століття, М. Мід робить висновок, що конфлікт між поколіннями пов'язаний з темпами суспільного розвитку і існуючою (панівною) системою сімейної організації (сімейної моделі, моделі сім'ї) [5].

Таким чином, М.Мід виокремила три типи культури в історії людства:

- постфігуративний (діти вчаться у своїх пращурів);
- конфігуративний (діти і дорослі в переважній більшості своїй вчаться у своїх однолітків);
- префігуративний (дорослі можуть навчатися у своїх дітей).

Її погляди вплинули на розвиток етнопсихології, етнопедагогіки, а також на концепції сімейного виховання: вона наочно показала роль навколишнього середовища, сім'ї, культури у формуванні і розвитку дитини.

На початку ХХ століття, виходячи з існуючої системи суспільного і сімейного виховання, вчені постійно дискутували щодо переваг тієї чи тієї системи у вихованні, поєднання цих інституцій у формуванні майбутньої

особистості. Виходячи із власних поглядів, теоретичних напрацювань минувшини і реально існуючої практики, вчені вибудовували концепції про роль спадкоємності і середовища у розвитку дітей, теорія морального розвитку особистості Ж. Піаже, Л. Колберг, Л. Виготський, П. Каптерев.

У цей же час підходи до сімейного виховання витікали із загально-педагогічних теорій певної наукової школи, що й дало нам змогу об'єднати концепції різних педагогів, громадських і політичних діячів, які працювали в певному психолого-педагогічному й ідеологічному напрямі.

Таким чином, можемо визнати, що провідними теоретичними основами обґрунтування концепцій сімейного виховання можуть бути основи тієї чи тієї науки: 1) філософії, психології, педагогіки, демографії, соціології, культурології; 2) наукові досягнення цих наук у конкретний історичний період, їх міждисциплінарна єдність; 3) розвитком експериментальних досліджень; 4) результат виникнення нових закладів виховання, освіти і навчання (поєднання сімейного і шкільного); 5) поширення громадських рухів і об'єднань.

Список використаної літератури:

1. Водовозова Е. Н. Умственное и нравственное воспитание детей от первого проявления сознания до школьного возраста : кн. для воспит. / Е. Н. Водовозова. – СПб., – 1891. – С. 114 – 135.
2. Вундт В. Проблемы психологии народов // Тексты по истории социологии XIX – XX веков : Хрестоматия. – М. : Наука. – 1994. – С. 75 – 90.
3. Дарвин Ч. Р. О происхождении видов путем естественного отбора или сохранении благоприятствуемых пород в борьбе за жизнь / Ч. Р. Дарвин // Сочинения, т.3. – Москва. : Изд-во АН СССР, 1939. – 760 с.
4. Мид М. Культура и мир детства : избр. произв. / М. Мид. – М. : Наука, 1988. – 429 с.
5. Мид М. Культура и приемственность. – М. : Директ-Медиа, 2008. – 878 с.
6. Монтессори М. Разум ребенка / М. Монтессори. – М., 1997. – С. 65.
7. Сеченов И. М. Рефлексы головного мозга / И. М. Сеченов // Избранные произведения: В. 2 т. – М., 1952– . –
Т.1 –1952.– С. 7 – 127.
8. Сеченов И. М. Элементы мысли / И. М. Сеченов // Избранные произведения: В. 2 т. – М., 1952– . –
Т.1 – 1952.– С. 272 – 426.
9. Спенсер Г. Основания психологии / Г. Спенсер. – М. : СПб. – 1876. – 368 с.
10. Ушинский К. Человек как предмет воспитания, опыт педагогической антропологии / К. Ушинский; [ред. коллегия: А. М. Еголин; Е. Н. Медынский; В. Я. Струминский]. – В 10 т. М. : Изд-во Академии педагогических наук, 1950– . –
Т 8. – 1950. – 775 с. ;
Т. 9. – 1950. – 626 с.